

Zůbek, Antonín

**Archeologické projevy středověké a raně novověké zástavby první
předměstské čtvrti v Brně**

Archaeologia historica. 2019, vol. 44, iss. 1, pp. 289-311

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/AH2019-1-13>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/141304>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ARCHEOLOGICKÉ PROJEVY STŘEDOVĚKÉ A RANĚ NOVOVĚKÉ ZÁSTAVBY PRVNÍ PŘEDMĚSTSKÉ ČTVRTI V BRNĚ

ANTONÍN ZŮBEK

Abstrakt: Tématem článku je zástavba první předměstské čtvrti, která se rozprostírala v jižním a jihovýchodním předpolí středověkého a raně novověkého Brna. Text referuje především o výsledcích archeologických výzkumů a chce prokázat jejich přínos k dané problematice. Soustředí se na výsledky tří archeologických akcí, které realizovala v jihovýchodní části předměstí v průběhu let 2001 až 2006 společnost Archaia Brno, z. ú.

Klíčová slova: středověk – novověk – Brno – předměstí – zástavba.

Archaeological manifestations of medieval and early modern-age constructions in the first suburban quarter, Brno

Abstract: The article discusses constructions in the first suburban quarter situated in the outer south and south-east section of medieval and early modern-age Brno. It presents the results of the research, demonstrating their contribution to the subject. The paper predominantly focuses on the outcome of three archaeological investigations conducted in the south-east part of the suburb by the Archaia Brno institute in 2001–2006.

Key words: Middle Ages – modern age – Brno – suburb – built-up area.

1 Úvod

Tématem článku je zástavba první předměstské čtvrti, která se rozprostírala v jižním a jihovýchodním předpolí středověkého a raně novověkého Brna. Svým způsobem jde o zaniklý sídelní útvar, který se v podstatě „rozplynul“ ve struktuře novodobé zástavby tohoto území. Následující text referuje především o výsledcích archeologických výzkumů a chce prokázat jejich přínos k dané problematice. Soustředí se na tři archeologické akce, které realizovala v jihovýchodní části předměstí v průběhu let 2001 až 2006 společnost Archaia Brno, z. ú.¹ Starší výzkumy (většinou dohledového charakteru) získaly jen kusé, i když v některých dílčích bodech důležité poznatky (jistým způsobem byly shrnuty v práci Procházka 2000, 87, 89, 90). Mladší akce zatím nepřinesly k tématu podstatnější informace. V tomto ohledu je příspěvek výzkumů z let 2001 až 2006 jedinečný a patří dosud k zásadním informačním zdrojům. I přes nepříznivé podmínky při jejich provádění jasně prokázaly velký potenciál zdejší archeologické pramenné základny. Z ní čerpané poznatky se mohou ve spojení s výpovědí archivního materiálu podílet na rekonstrukci historicko-topografického vývoje předmětného území. Přínos archeologie se ještě zvyrazňuje v případě problematiky podoby a charakteru zástavby – především u zaniklých objektů plní v podstatě nezastupitelnou úlohu.

Podoba středověké a raně novověké zástavby Brna patří k zásadním tématům, kterým je věnována dlouhodobá systematická pozornost v archeologicko-historickém badatelském plánu společnosti Archaia Brno, z. ú. Dosavadní shrnující práce byly věnovány zejména architektuře v historickém jádru (např. Holub a kol. 2005; 2013; Merta 2001; Merta–Peška 2001; Merta–Peška–Procházka 2004). V této skutečnosti se odráží rozsah a skladba archeologické pramenné základny, v níž jsou stále nepoměrně více zastoupeny objekty dokumentované v areálu města než na historických předměstích a v blízkých osadách. S přibývajícemi akcemi v jejich prostoru se však začíná nepoměr postupně vyrovnávat. Jejich výsledky vztahující se k problematice nejstarší brněnské zástavby by neměly být opomíjeny, protože historická předměstí byla s městem úzce spojena a tvořila podstatnou část jeho sídelní aglomerace. V tomto směru si můžeme připomenout, že historické bádání počítá k roku 1348 s 538 městišti uvnitř hradeb (rozloha asi

1 Z. ú. – zapsaný ústav (dnešní právní status společnosti), v době výzkumů měla status obecně prospěšné společnosti (o. p. s.).

36,4 ha) a na vlastních předměstích předpokládá 503 domů, přičemž rozlohu konkrétně první čtvrti odhaduje na 33 ha a počet domů na asi 127 (podle Mendl 1935, 59, korigoval Vičar 1966, 271). Výsledky archeologických výzkumů z předměstských osad byly dosud publikovány jen dílčím způsobem. Podrobněji byla vyhodnocena zástavba několika parcel (např. Zůbek 2016; 2017; 2018), do jisté míry má stejný charakter a náplň také předložená stať. Tyto publikace představují sice dílčí, ovšem zcela nezbytné kroky vedoucí k rozsáhlejší syntéze.

2 Historicko-topografický kontext

Prostor historického Brna a jeho nejbližší okolí byl sídelně využíván ještě před založením města. Sídelní struktura v 11.–12. století byla vázána na původní mocenské centrum brněnského knížectví, které se nacházelo na Starém Brně. S nástupem vrcholného středověku přicházejí velké změny. Dominantním prvkem kraje se postupně stává město Brno, které se začalo rozvíjet od přelomu 12. a 13. století.² Starobrněnský prostor s někdejší hradem ustoupil do pozadí, stává se součástí nové sídelní struktury v blízkém sousedství města, do níž jsou zapojeny vedle starších osad také nově osídlená místa. V nejstarším období je situace na předměstích vzhledem k vlastnímu městu do jisté míry složitá a v některých případech nejistá především v rovině majetkové a právní příslušnosti. Poměry se stabilizovaly ve 14. století, kdy jsme schopni rozsah a strukturu brněnských předměstí obecně rekonstruovat díky obsahově poměrně velké základně archívních pramenů. Patnácté století znamenalo útlum vývoje. V důsledku husitských a pak česko-uherských válek došlo k výraznému poškození předměstí a redukci zástavby. Negativně působila špatná ekonomická situace. V průběhu 16. století sice nastával postupně nový rozvoj předměstí, ten ovšem nedosáhl předhusitské úrovně. Do poloviny 17. století pak bylo pro předměstské osídlení nepříznivé zesilování městského opevnění, avšak naprostou katastrofu představovalo dvojí švédské obléhání v letech 1643 a 1645 a následná přeměna Brna na barokní pevnost. Již před prvním švédským obléháním roku 1643 dalo samo město vypálit a strhnout budovy, které by ztěžovaly obráncům přehled a umožňovaly Švédům snazší a krytý přístup. Ještě citelnější byly zásahy v rámci příprav na druhé švédské obléhání roku 1645. Vlastní obléhání a vojenské akce pak toto katastrofální postižení předměstí dovršily. Některé části předměstského osídlení zanikly definitivně, struktura jiných se značně změnila. K výrazné přeměně došlo s výstavbou „průmyslového“ Brna v 19. století a budováním „velkého“ Brna ve 20. století (ke středověké struktuře předměstí stále Vičar 1966; podle něj nověji Procházka–Kolařík–Zůbek 2013, 568–600; základní historický přehled Kuča 2000).

Již před polovinou 14. století se v těsné blízkosti hradebního okruhu utvořil takřka souvislý pás předměstí, která jednoznačně patřila pod jurisdikci a správu města. Podle rejstříku městské sbírky z roku 1343 se jejich osídlení dělilo obdobně jako vnitřní město do čtyř čtvrtí. První předměstská čtvrť (*Primum quartale extra civitatem*) se rozprostírala před Židovskou bránou v jižním a jihovýchodním předpolí města. V dnešním dispozičním schématu zástavby jde o území začínající na západní straně křižovatkou ulic Nádražní a Husovy a na jihu vymezené Úzkou ulicí, od východu na něj navazuje oblast kolem severního úseku ulice Dornych a západní partie ulice Křenové s přilehlými ulicemi Mlýnskou, Přízovou, Spálenou, Rumiště, Vlhkou a Koliště.

Geomorfologicky je území rozloženo na mírných svazích klesajících od města do inundační oblasti někdejších vodotečí, které byly při průmyslové výstavbě Brna zavezeny a zkanalizovány. Přítomnost vodních toků byla v minulosti výrazným fenoménem, do jisté míry osídlení první předměstské čtvrti vymezovaly, jižní hranici tvořilo koryto Svrateckého náhonu, východní hranici spojený tok Ponávky a Svitavského náhonu (některé parcely však byly vytyčeny také na protějších březích). Soutok náhonů se nacházel v těsném jihovýchodním sousedství předměstí. Velká část pozemků první předměstské čtvrti ležela v inundační oblasti. Nebezpečí záplav zde bylo permanentní, což potvrzují ještě zprávy z 19. století, kdy byla koryta řádně zpevněna a upravena a byly již regulovány vybrané úseky hlavních toků Svitavy a Svratky. Dokonce i dnes

² Ke vzniku a nejstarší historii města obecně naposledy 2. svazek Dějin Brna – viz Jan (red.) 2013, k osídlení raného středověku příslušné pasáže v 1. svazku – Procházka–Wihoda–Zapletalová 2011, 447–560.

by byla část předmětného území zalita rozlivem „stoleté“ vody, který by nebyl ovlivněn nádržemi na toku řeky Svratky (k problematice povodní Brázdil–Valášek–Soukalová a kol. 2010, k rozlivu stoleté vody viz s. 382). Mimo záplavovou zónu ležely především pozemky v blízkosti hradebního okruhu.

Od popsané geomorfologické situace se odvíjí skladba svrchní partie geologického podloží. Stanovit lze dvě základní skupiny: „sprašové lokality“ v blízkosti města a inundační oblasti, kde je podloží tvořeno náplavovým souvrstvím. Skládá se ze dvou úrovní, které se liší jednak litologickým rázem svých sedimentů, jednak způsobem, jakým byly sedimenty uloženy. Spodní partie je tvořena šterky a písky, které byly řekou uloženy přímo v jejím řečišti, jež během ukládání těchto hrubozrnných usazenin měnilo bočně svou polohu nebo se větвило v pobočná ramena. Vznik můžeme klást do období pleistocénu. Svrchní úroveň bývá složena z jemnozrnných usazenin rázu jemných písků, hlín, jílovitých hlín a jílu, které řeka ukládala nad šterky a písky, když za občasných povodní její vody vystupovaly z břehů a široce se rozlévaly v okolí řečiště. K časovému vymezení vzniku tohoto souvrství mohou výrazným způsobem přispět výsledky archeologických výzkumů.³

Geomorfologie a přítomnost vodních toků měly jistě vliv na strukturu zástavby a komunikační schéma prostoru. Hlavní komunikační spojnice utvářely stabilní kostru osídlení, které na ně bylo z velké části vázáno. Od Židovské brány vycházela cesta ke Komárovu a dále na Hodonín a do Uher, další cesta potom přes Křenovou ulici směřovala k Vyškovu a dále na Olomouc a odtud do Slezska nebo do Čech. Přes Novosady a Křídlovce se dalo projít také na Staré Brno.

První předměstská čtvrť se utvořila na poměrně rozsáhlém území a do svých hranic zahrnula rovněž starší sídelní útvary. Snad je tímto způsobem možné uvažovat o osadě sv. Martina, zmíněné v písemných pramenech, jejíž součástí byl kostelík se hřbitovem, který si i po organizaci církevní správy nového města podržel farní práva. Lokalizovat ji lze do prostoru dnešního nástupiště trolejbusů u Benešovy ulice. Předlokační osídlení jasně doložily archeologické výzkumy v místech ulic Spálená a Dornych. Rozlehlé a svým způsobem rozmanité území první předměstské čtvrti skýtalo vedle vlastní obytné zástavby možnosti pro jeho využití k řadě dalších účelů, což jasně prokazují archivní prameny. Sprašové podloží před městským opevněním poskytlo materiál na provoz dvou cihelen. Přítomnost vodních toků představovala jistě hrozbu, na druhé straně byla významným zdrojem vody a prvkem, který umožňoval zakládat zde objekty na něm závislé. Z písemných pramenů se dovídáme o existenci několika mlýnů a lázní, koncentrují se zde především sladovny, ale doložení jsou též rybáři, kováři a koželuzi. Na západním okraji čtvrti existovala jatka. Součástí předměstí byly také další specifické objekty. Před Židovskou branou byl založen židovský hřbitov, při cestě na Olomouc stávala mýtnice a při samotné východní hranici předměstí až za Svitavským náhonem stával špitál s kaplí sv. Štěpána. Ve druhé polovině 15. století byl v západní části předměstí pod Petrovem fundován klášter františkánů observantů sv. Bernardina Sienského a zázemí zde našla rovněž ženská františkánská komunita, po roce 1600 změněná na klášter s kostelem sv. Josefa. Po třicetileté válce se oba konventy přesunuly do vnitřního města (Foltýn a kol. 2005, 180–183; ke středověké topografii prvního předměstí stále Vičar 1966, 229, 230; aktuálně a zatím nejrozsáhleji s využitím dalších archivních pramenů a výsledků archeologických výzkumů Procházka–Kolařík–Zůbek 2013, 570–579).

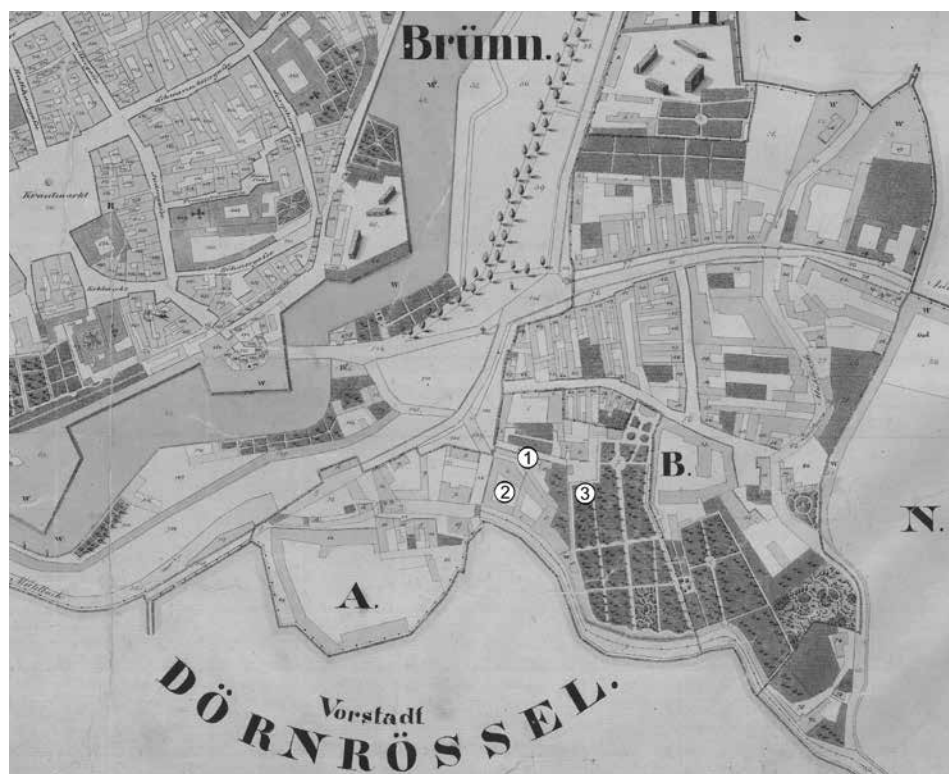
3 Pramenná základna

Poznání historické zástavby sídelních útvarů se většinou člení na dva základní okruhy. V obecnějším pohledu se snažíme postihnout především její strukturu, cílem je rekonstruovat někdejší průběh cest, ulic, rozsah tržišť, náměstí a rozpoznat návaznost zástavby, její členění, velikost a orientaci parcel a určit její dominantní prvky. V detailním pohledu nás zajímá vlastní charakter, tedy podoba jednotlivých objektů a jejich funkce. Možnosti a dosažitelná úroveň poznání jsou rozmanité, víceméně specifické pro každou sídelní jednotku a odpovídají především

3 Ke geologickým podmínkám brněnského prostoru např. Krejčí 1993 (k fluvialním sedimentům řek viz s. 175); Müller–Novák et al. 2000; nově Přichystal 2011.

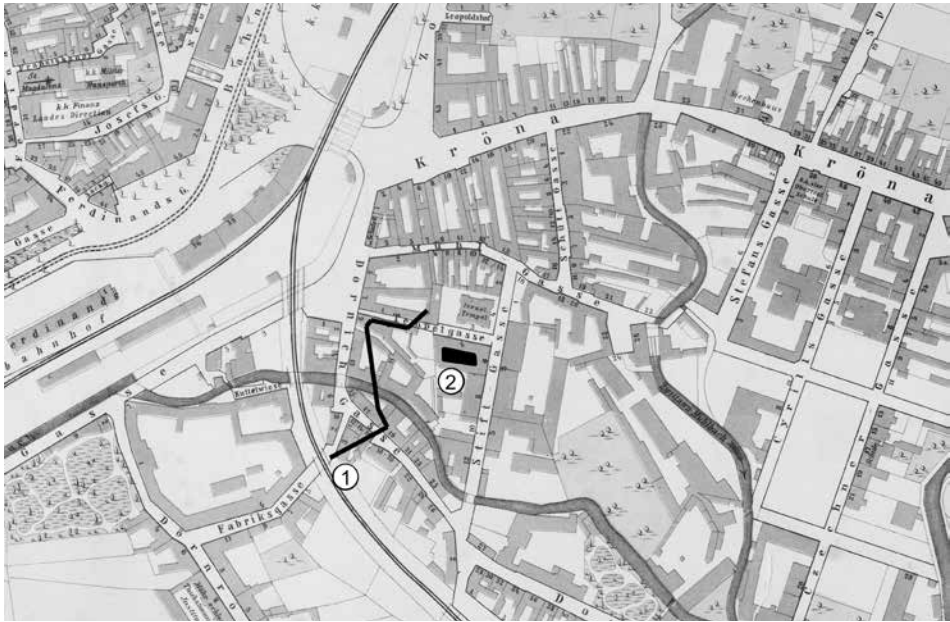
míře výpovědní hodnoty pramenů a stavu jejich poznání. Pramennou základnu můžeme členit do tří základních kategorií: dosud existující prvky historické zástavby, její archeologizované části a archivní materiál.

Brněnská první předměstská čtvrť náleží k typu lokalit, které svým způsobem zanikly. Nejde o zánik ve smyslu definitivního opuštění místa, navazující osídlení ovšem „smazalo“ původní rysy, změnil se nejen charakter zástavby, ale z velké části byla přeměněna také její struktura. Pouze v liniích některých dnešních ulic se promítá průběh někdejších komunikací, týká se to především východní a jihovýchodní partie území, například ulice Mlýnské a Křenové, jejíž rozsah je však dnes daleko velkorysejší než v minulosti. Přeměna území v novodobé historii byla tak velká, že na řadě míst postrádáme výrazné prostorové dominanty a body, na jejichž základě by mohlo dojít k exaktnímu usazení a korelaci nejstarších plánů z 19. století (obr. 1 a 2). Ty představují první přesnější půdorysné zachycení zástavby prostoru – ovšem již stavu po výrazných změnách, které nastaly v souvislosti s budováním novověkého bastionového opevnění města a jeho následným rušením a rozvojem oblasti v důsledku nové výstavby průmyslově se rozvíjejícího Brna. Tyto plány tudíž nelze využít ve větší míře k úvahám o středověké zástavbě. V tomto ohledu je situace první předměstské čtvrti odlišná od lokalit, jejichž struktura a někdy i charakter vykazují poměrně stabilní kontinuitu od středověku do dnešních dnů, nebo alespoň do 19. století s jeho narůstajícím počtem a kvalitou plánového materiálu. Příkladem za mnohé může být samotné město Brno. Prostor uvnitř hradeb sice zaznamenal jisté změny, jsme však schopni celkem přesně usadit existující starší plánovou dokumentaci a dnešní parcely z velké

Obr. 1. Výřez plánu z roku 1825. Vyznačeny polohy archeologických výzkumů: 1 – akce č. A174/2001; 2 – sondy S4–S6 akce č. A6/2002; 3 – akce č. A40/2006. Zdroj Ústřední archiv zeměměřictví a katastru – B2-a-4-M2487, Brno 1825b.

Abb. 1. Ausschnitt eines Stadtplans aus dem Jahr 1825. Gekennzeichnete Lagen der archäologischen Grabungen: 1 – Grabungsvorhaben Nr. A174/2001; 2 – Sondierungsschnitte S4–S6 des Grabungsvorhabens Nr. A6/2002; 3 – Grabungsvorhaben Nr. A40/2006. Quelle Zentralarchiv für Landesvermessung und Kataster – B2-a-4-M2487, Brno 1825b.

Obr. 2. Výřez plánu z roku 1885. 1 – průběh trasy kolektoru (akce č. A174/2001, A6/2002); 2 – plocha nádvoří domu Přízova 4–6 / Spálená 1–3 (akce č. A40/2006). Zdroj Archiv města Brna, fond U 9, sign. K42.

Abb. 2. Ausschnitt aus einem Stadtplan von dem Jahr 1885. 1 – Trassenverlauf des Kollektors (Grabungsvorhaben Nr. A174/2001, A6/2002); 2 – Hofffläche des Hauses Přízova-str. 4–6 / Spálená-str. 1–3 (Grabungsvorhaben Nr. A40/2006). Quelle Archiv der Stadt Brno, Bestand U 9, Sign. K42.

části ztotožnit se známými středověkými městišti. Jejich historii tak můžeme do jisté míry odvíjet se od četnosti příslušného archivního materiálu sledovat od prvních písemných zmínek až do současnosti.

Nejstarší vyobrazení první předměstské čtvrti zachycují veduty Brna z let 1593 od Geoga Houfnagela a 1617 od Jana Willenberga, znázornění zástavby je na nich ovšem spíše schematické a ilustrativní. Realističtější náhled poskytuje obraz H. B. Beyera a H. J. Zeisera z poloviny 17. století dokumentující švédské obléhání města v roce 1645 (uložen ve sbírkách Muzea města Brna pod inventárním číslem 2284). Jeho přesnost a cit autorů pro detail byly ověřeny řadou archeologických výzkumů v prostoru historického jádra města. Je ovšem otázkou, zda stejný postup uplatnili autoři i v případě zástavby předměstí, která byla z velké části zničena obránci v rámci příprav na obležení a doznala zřejmě jisté zkázy také během vlastních bojů. Ostatně na obraze sledujeme pouze v obrysech její relikty, které jsou vázány na Svratecký náhon a výše popsané komunikace, především cestu na Vyškov (dnešní Křenová ulice) a cestu ke mlýnu u Svitavského náhonu (dnes Mlýnská ulice). Stejnou situaci vidíme na anonymním plánu ze spisu *Relatione dell' assedio di Bruna e de la fortezza di Spilberg* (Relatione 1672) a obdobnou strukturu a komunikační schéma zobrazuje rovněž Merianova mědirytina (otisk je součástí knihy Merian 1650), na níž je sice zástavba zachycena před jejím zničením, představuje však spíš schematickevaný pohled (obr. 3 a 4). Přeměnu území po výstavbě bastionového opevnění a zániku prstence předměstské zástavby kolem hradeb dokumentuje několik plánů a vedut z 18. století.⁴

4 Například plány z let 1729 a 1741 uložené v Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv, Inland C IV a) Brünn Nr. 12, 1729, a Nr. 13, 1741; nebo plán z roku 1754, zachovaný v kopii z roku 1815 – Archiv města Brna, fond U 9, sign. K 11. Z obrazů nejlépe asi veduta z roku 1742, zachycující Brno při přípravách na pruské obležení.

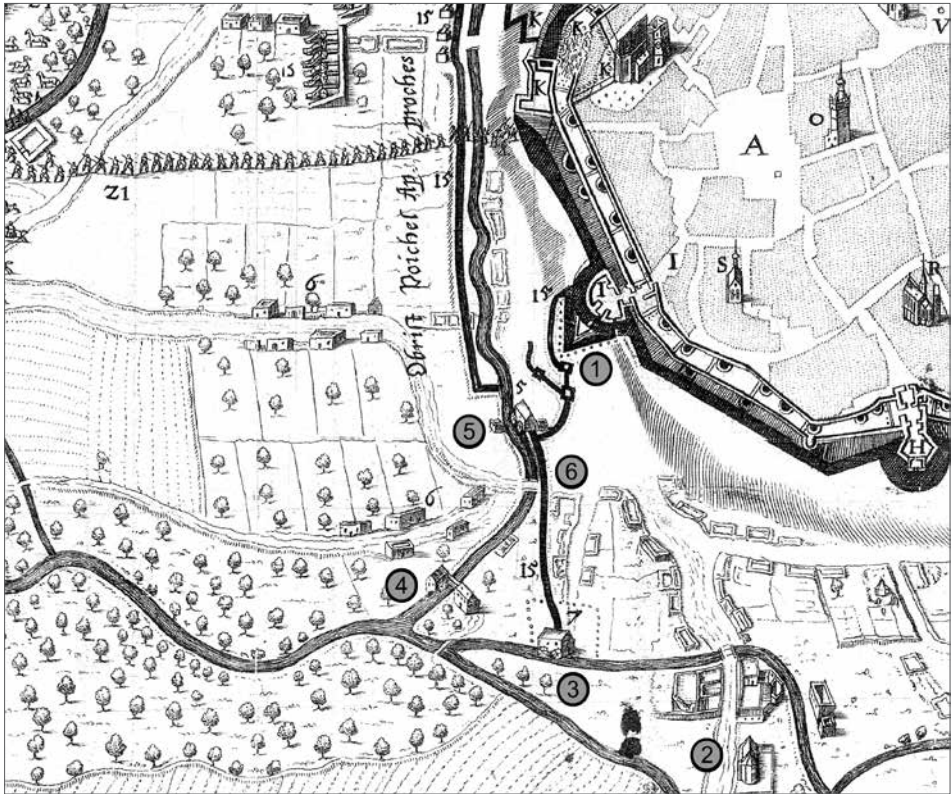
Obr. 3. Tzv. Merianova mědirytina (otisk součástí knihy Merian 1650). Názorně je zobrazena sídelní struktura v bezprostředním okolí města. Orientováno k severu.

Abb. 3. Sog. Merian-Kupferstich (der Abdruck ist Bestandteil des Buches Merian 1650). Die Siedlungsstruktur in der unmittelbaren Umgebung der Stadt wird anschaulich dargestellt. Ausrichtung nach Norden.

Ze středověkých archivních pramenů jsme pro poznání první předměstské čtvrti a charakteru její zástavby odkázáni na údaje z písemné agendy města. Pro nejstarší období je jejich přínos pro toto téma nepatrný, poznatky se množí s přibývajícím materiálem až během 14. století. Brno je v tomto ohledu městem s nejrozsáhlejší a nejlépe dochovanou pramennou základnou v českých zemích. Řada pramenů byla navíc také zpracována a edičně zpřístupněna (Flodr 1990; 1992; 1993; 2005; Mendl 1935; Sulitková 1998; Urbánková–Wihodová 2008). I přesto je na jejich podkladě možná pouze obecná rekonstrukce struktury a určení přítomnosti konkrétních objektů (viz Vičar 1966), informace o jejich podobě chybějí nebo jsou velmi kusé.

Ze středověké zástavby se do dnešních dnů nezachovaly žádné objekty, z dnešního půdorysu dokonce „zmizel“ špitál s kaplí sv. Štěpána, na jehož místě se nachází škola na Křenové 21 a přilehlé volné prostranství před kostelem Neposkvrněného početí Panny Marie. Lze předpokládat, že dnešní budova Sladovnického mlýna na Mlýnské ulici stojí na přibližně stejném místě jako její středověký předchůdce.

Při takové situaci vystupuje do popředí úloha archeologické pramenné základny. Teoreticky může výzkum archeologizované lokality vést k vyřešení otázek spojených s jejím členěním a strukturou zástavby. Vyhotovení přesné a detailní rekonstrukce ovšem vyžaduje ideální podmínky, především dostačující stav zachování archeologických situací a jejich náležitě prozkoumání. Z těchto úvah jsou většinou vyloučeny lokality zapojené do rozvíjejících se, stávajících sídel, jejichž živoucí organismus v průběhu doby výrazným způsobem ničí archeologické stopy předchozí éry. Navíc i v případě zachování archeologických terénů jsou některá „strategická“ místa minimálně po dlouhou dobu nepřístupná pro realizování exkavace (nádraží, dopravní stavby, fungující hřbitovy apod.). Z tohoto pohledu jsou ideálními případy zaniklá, opuštěná a svým způsobem „zakonzervovaná“ sídla, navíc při očekávání rychlých výsledků by neměla mít příliš velkou rozlohu. I v prvním případě však mohou archeologické výzkumy získat důležité

Obr. 4. Výřez anonymního plánu ze spisu *Relatione dell'assedio di Bruna e de la fortezza di Spilberg*, Vienna 1672 (*Relatione* 1672). Orientován k západu. Písmenem A označen Zelný trh. 1 – Židovská brána; 2 – špitál s kaplí sv. Štěpána; 3 – Sladovnický mlýn při spojeném toku Ponávky a Svitavského náhonu; 4 – mlýn Dornych; 5 – mlýn zvaný ve středověku Kevermul (oba při Svrateckém náhonu); 6 – Sladovnický most s přílehlou zástavbou, jejíž relikty byly dokumentovány při archeologických výzkumech v letech 2001 až 2006.

Abb. 4. Ausschnitt aus einer anonymen Planskizze aus der Schrift *Relatione dell'assedio di Bruna e de la fortezza di Spilberg*, Vienna 1672. Ausrichtung nach Westen. Kennzeichnung mit Buchstaben A Krautmarkt. 1 – Judentor; 2 – Spital mit St. Stephanskapelle; 3 – Malzmühle an dem in die Zwittawa mündenden Bach Ponawka; 4 – Dornröbel-Mühle; 5 – im Mittelalter Kevermul genannte Mühle (beide am Schwarzawa Mühlgraben); 6 – Malzbrücke mit angrenzender Bebauung, deren Relikte während den archäologischen Grabungen von 2001 bis 2006 dokumentiert wurden.

informace. Vždy je důležité zapojení poznatků také z ostatních oblastí, zejména srovnání s výpovědí archivních pramenů.

Stav zachování středověkých archeologických terénů první předměstské čtvrti dostatečně neznáme. Dosavadní archeologické výzkumy se svým rozsahem dotkly jen nepatrného zlomku její výměry, na určitých místech bylo možné si na jejich základě utvořit jistou představu, některé partie jsou dosud velkou neznámou. Lze předpokládat, že řada situací byla nenávratně zničena již v minulosti při novodobé výstavbě, otázkou je rozsah případného narušení již během výstavby bastionového opevnění ve druhé polovině 17. a první polovině 18. století.

Od druhé poloviny 20. století se na ploše první předměstské čtvrti uskutečnilo několik desítek archeologických počínů, které měly rozmanitý rozsah a charakter (ke starším výzkumům Procházkova 2000, 87, 89, 90; Sedláčková 2007, 14–32). Převažovaly akce prováděné formou dohledu a dílčí dokumentace či pouhého ohledání terénů zasažených stavebními pracemi. Výzkumů realizovaných metodou plošné exkavace se uskutečnilo pouze několik. Často ovšem ani

u nich nepanovaly vhodné podmínky pro výzkum vedený řádným postupem, který by vyčerpal všechny informační možnosti lokality. Poměrně rozsáhlý výzkum provedený v roce 1997 na parcele někdejšího hotelu Metropol (na křižovatce ulic Mlýnské a Dorných), jehož výsledky dosud nebyly publikovány a terénní dokumentace nebyla dokonce dovedena ani do podoby nálezoové zprávy, je dnes zřejmě nutné počítat spíše mezi „liché“ akce bez většího přínosu.

Při nastíňených parametrech dosavadního poznání archeologické pramenné základny není její informační přínos k problematice struktury a charakteru zástavby první předměstské čtvrti velký. Některé archeologické počiny pomohly blíže lokalizovat například židovský hřbitov (Procházka 2000, 87, 89) nebo hřbitov při kostelíku sv. Martina (Vičar 1966, 227; Procházka 2000, 89, 90). Relikty vlastní zástavby se podařilo dokumentovat jen při několika akcích. Všechny výraznější situace byly shodou okolností zkoumány pouze v prostoru ulice Spálené a severního úseku ulice Dorných. Událo se tak během tří záchranných archeologických výzkumů v letech 2001 až 2006, které realizovala společnost Archaia Brno, z. ú. (obr. 5). První dva byly vyvolány budováním trasy sekundárního kolektoru v úseku ulic Úzké, Dorných a Spálené (akce č. A174/2001 a A6/2002), třetí výstavbou bytového domu Přízova 4–6 / Spálená 1–3 (akce č. A40/2006). Jejich výsledky byly zpracovány do podoby nálezoových zpráv a dosud publikovány jen dílčím, informativním způsobem (Holub a kol. 2002, 105–107; Holub a kol. 2004, 41–45; Holub a kol. 2009, 368–369; Sedláčková–Zůbek 2008; Zůbek 2001; 2003).

Snahou u těchto akcí bylo uskutečnit řádně vedenou plošnou exkavaci, která by pokryla co největší podíl z plochy zasažené stavebními pracemi. Všechny tři se však nakonec zařadily do

Obr. 5. Poloha archeologických výzkumů ve stávající parcelní síti. Černé plochy představují místa, na kterých byla provedena plošná exkavace (sondy S3, S4–S6 a S9 náleží akci č. A6/2002). Tmavě šedou barvou je vyznačen průběh kolektoru, světle šedou někdejší tok Svrateckého náhonu. Šrafovou je zvýrazněn rozsah relikvů středověké zástavby stejného charakteru jako v sondách S4–S6.

Abb. 5. Lage der archäologischen Grabungen im gegenwärtigen Parzellennetz. Die schwarzen Flächen stellen die Stellen dar, an denen großflächige Aushebungen erfolgten (Sondierungsschnitte S3, S4–S6 und S9 gehören zu Grabungsvorhaben Nr. A6/2002). Dunkelgrau wurde der Verlauf des Kollektors gekennzeichnet, hellgrau der ehemalige Lauf des Schwarzwaza Mühlgrabens. Schraffiert wurde der Umfang der mittelalterlichen Bebauungsrelikte mit gleichem Charakter wie in den Sondierungsschnitten S4–S6.

skupiny výzkumů, u nichž se tento cíl nepodařilo naplnit, což se týká především prvních dvou jmenovaných. Výstavba kolektoru v podstatě nepočítala s realizováním archeologického výzkumu. Byla naplánována jako „blesková“ akce, protože velká část jeho trasy procházela vysoce frekventovaným místem brněnské dopravy. Vedoucí pracovníci provádějící stavební firmy nijak neprojevovali vstřícnost k jednáním a ochotu k jakýmkoliv konstruktivním řešením a kompromisům. Při sledování samotného postupu stavebních prací se jasně ukázalo, že to nebyly jediné momenty, které nepomáhaly snahám o „rozumnou“ dohodu a výsledek uspokojivý pro obě strany. I přes intervence obeznámených zástupců příslušných orgánů památkové péče se nakonec podařilo „vybojovat“ možnost plošné exkavace jen na čtyřech místech, a to v poměrně nepatrné výměře (plocha výzkumu A174/2001 a sondy S3, S4–S6, S9 akce č. A6/2002). Navíc byl k jejich výzkumu poskytnut velice omezený časový limit, neumožňující vždy dodržet standardy a zamýšlené postupy pečlivé exkavace, k čemuž nepřispívala ani na úplně minimum omezená vstřícnost v součinnosti stavebních prací. Ve třech případech se k těmto obtížím přidala ještě nepřízeň počasí, která kulminovala především při provádění sond S5–S6 na ulici Dornych. Víceměně po celou dobu pětidenního limitu vymezeného na jejich exkavaci trval nepřetržitý silný déšť, který i přes podniknutá ochranná opatření komplikovaná ovšem technickými podmínkami stavby neustále zaplavoval zkoumanou plochu a stejně jako provlhlčený terén silně komplikoval a omezoval postupy výzkumu. Z celkového průběhu hloubeného výkopu kolektoru o šířce 6 až 8 m a délce 210 m tak byl plošnou exkavací zkoumán nepatrný zlomek, ostatní situace byly při hloubce 6 m bezesbýtku vytěženy mechanizací. Dokumentovány mohly být pouze dílčí profily. Lepší podmínky panovaly v případě výzkumu na Přízově 4–6 / Spálené 1–3, ovšem z důvodu technologických postupů stavby a omezených finančních prostředků investora byla plošná exkavace omezena na nádvoří někdejšího domu. Zkoumaná plocha při výměře 180 m tvořila ve srovnání s plochou staveniště (1 370 m) v podstatě větší zjišťovací sondu (obr. 6).

V následujícím oddíle bude věnována pozornost především výsledkům výzkumu sond S4–S6, který byl proveden v trase kolektoru na ulici Dornych ve východním sousedství tramvajových zastávek před obchodním domem Tesco (akce č. A6/2002, obr. 7). Šlo o nevelkou obdélnou plochu (13,5 × 7 m) rozdělenou sondami do tří dílčích segmentů, jejichž exkavaci předcházelo vyhloubení drobné zjišťovací sondy S2. Zachycena zde byla situace, která je svým zachováním a charakterem stále ojedinělým jevem nejen pro první předměstskou čtvrť, ale pro všechna další zkoumaná brněnská předměstí. Obdobné situace byly dokumentovány zatím pouze na několika místech vnitřního města (jihovýchodní partie při Františkánské a Josefské ulici – Procházka 2000, 52–60; Procházka–Žůbek 2012, severozápadní část – zde především dosud nezpracovaný výzkum realizovaný v letech 2015 až 2017 v souvislosti s budováním Janáčkova kulturního centra – akce č. A6/2015, Biskupská ulice – Borský a kol. 2016, 215–218). Výsledky ostatních výzkumů budou podány v celkovém vyhodnocení nálezové situace.

4 Nálezová situace sond S4–S6 akce č. A6/2002

Geologické podloží archeologických terénů v prostoru zkoumaných sond S4–S6 reprezentovalo náplavové souvrství tvořené jemnozrnnými sedimenty (pisky, písčité hlíny, hlinité pisky). Jeho svrchní část obsahovala nahodilou příměs keramických zlomků, které lze datovat do období 12.–13. století. V těsném severním sousedství byly podmínky geologického podloží zcela odlišné. Dokumentována zde byla vrstva spraše, která pravděpodobně prošla procesem oglejení. Na ní se vytvořil půdní horizont, jenž byl během pravěku „kontaminován“ příměsí antropogenního původu. Vzniklo na něm souvrství dokládající osídlení lokality v pravěku a raném středověku. V blízkosti sond S4–S6 se nadále usazovaly rovněž náplavové sedimenty, ve vzdálenosti 20 m však jimi sekvence sídlištního souvrství nebyla narušena. Lze soudit, že prostor sond S4–S6 se nacházel na hranici záplavové zóny. Plocha byla zřejmě opakovaně a intenzivně zaplavována a je pravděpodobné, že mohla být alespoň po jistou dobu součástí koryta vodoteče.

S nástupem vrcholného středověku nastala zřejmě jistá změna přírodních podmínek. V prostoru sond S4–S6 ustala akumuláční činnost sedimentů. Je možné uvažovat o odklonění

Obr. 6. Pohled od jihu na plochu výzkumu A40/2006. V druhé sondě od západu je patrný relikt zahloubené hvozdové pece. Zdroj fotoarchiv Archaia Brno, z. ú. – foto č. 11740-2006.

Abb. 6. Blick von Süden auf die Grabungsfläche A40/2006. Im zweiten Sondierungsschnitt von Westen ist das Relikt des eingetieften Malzdarrenofen zu sehen. Quelle Fotoarchiv Archaia Brno, z. ú. – Foto Nr. 11740-2006.

Obr. 7. Pohled od jihovýchodu na plochu sond S4–S6 výzkumu A6/2002. Probíhá příprava na exkavaci. Zdroj fotoarchiv Archaia Brno, z. ú. – foto č. 87-02-009.

Abb. 7. Blick von Südost auf die Fläche der Sondierungsschnitte S4–S6 von Grabung A6/2002. Vorbereitungsarbeiten zu der Aushebung. Quelle Fotoarchiv Archaia Brno, z. ú. – Foto Nr. 87-02-009.

průběhu toku vedlejšího ramene Svratky, ke kterému mohlo dojít buď přirozeným způsobem, nebo záměrnou regulací za účelem jeho využití jakožto náhonu (viz níže oddíl 5). První výraznou antropogenní situaci v prostoru sond S4–S6 představovala vrstva odpadního charakteru. Nabízí se úvaha, že odpad do okrajové zamokřené části svého areálu deponovala komunita z nedaleké sídelní jednotky. Výsledkem (možná cíleným) bylo srovnání terénních nerovností na jednotnou úroveň, na níž se následně utvářela zástavba.

Prostor byl v nejstarším období takřka neustále zastavěn. V důsledku procesů spojených se zástavbou vzniklo souvrství o mocnosti 1,1 m, jehož hmotu tvořily především podlahové vrstvy jednotlivých staveb a planýrky jejich destrukcí (obr. 8). Podle nálezcového kontextu se podařilo vyčlenit sedm staveb.

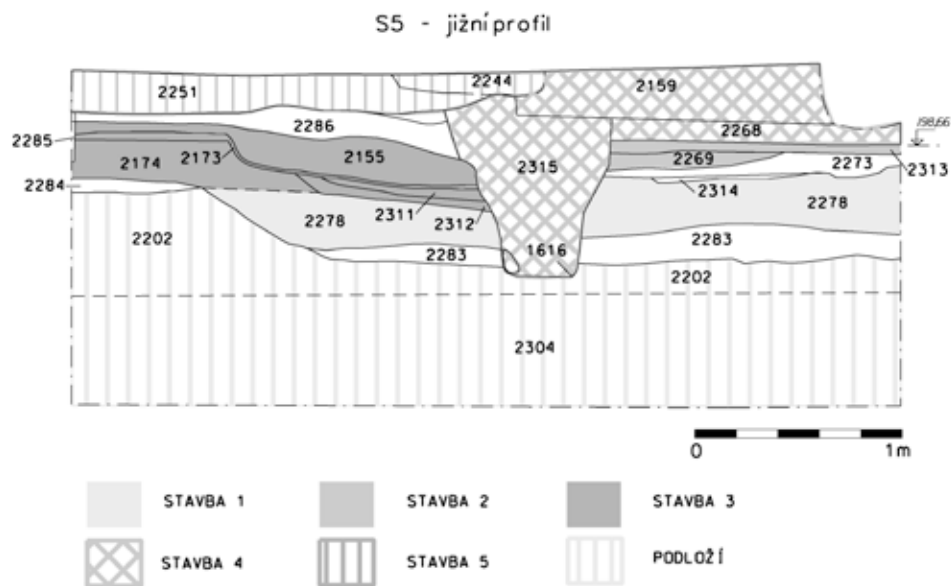
Stavba 1

Identifikována byla na základě vrstvy, která tvořila podlahovou úpravu (s. j. 2190 = 2278).⁵ Přiřazeno k ní bylo sedm sloupových jamek, tři z nich byly identifikovány na povrchu této vrstvy (s. j. 1615, 1630 a 1631), čtyři až po jejím odebrání (s. j. 1632, 1633, 1634, 1635). Výplně jejich výkopů měly stejný charakter jako podlahová úprava. Lze usuzovat, že došlo k záměrnému uložení vrstvy, jejímž materiálem byly utěsněny také osazené konstrukční sloupy. Výkopy sloupových jamek, které narušovaly podlahovou úroveň, by naznačovaly opravu konstrukce či její dílčí změnu. Nelze ovšem vyloučit, že jsou výsledkem mladších aktivit po zániku stavby. Materiálové složení vrstvy umožňuje hledat její původ v destrukci dřevohliněné stavby. Projev její konstrukce či podlahové úrovně nebyly v sondách zaznamenány, což by potvrdzovalo teorii o účelovém navezení materiálu do tohoto prostoru. Mocnost vrstvy se pohybovala v rozmezí od 3 do 30 cm, vyplnila přítomný mělký výkop, čímž se vyrovnal stávající povrch terénu tvořený odpadními vrstvami. Po konstrukčním řešení obvodových stěn se nedochovaly žádné výraznější stopy. Pouze jediná ze sloupových jamek byla dokumentována při hranici podlahové úpravy, ostatní utvářely dílčí linii rovnoběžnou s východním okrajem podlahy, od něhož byla vzdálena 1 m. Stopy průřezu příslušných konstrukčních prvků se nepodařilo dokumentovat. Na základě rozsahu podlahové úpravy může být půdorys stavby hypoteticky rekonstruován jako obdélný o rozměrech 11 × 5,5 m. Stavba pravděpodobně nezanikla požárem, její planýrku se nepodařilo jasně identifikovat. Je otázkou, zda byla bezesbýtky odstraněna, nebo došlo ke špatnému „přečtení“ terénní situace. Nabízí se také varianta, že součástí konstrukce nebyla hliněná složka v takovém objemu, aby se projevila jako výrazná planýrovaná vrstva (obr. 9).

Stavba 2

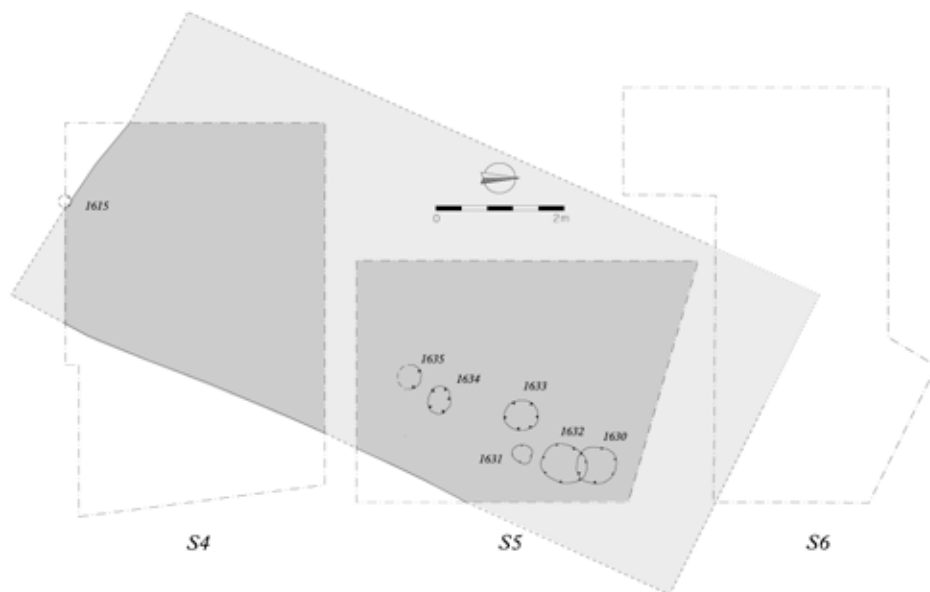
K této stavbě bylo přiřazeno souvrství podlahových úrovní, které bylo dokumentováno z velké části pouze na profilech. Dosahovalo mocnosti 0,4 m a byly v něm pozorovatelné tři základní úrovně. Materiálové složení jednotlivých vrstev naznačovalo jejich možný původ v neshořelé destrukci dřevohliněné konstrukce. Místy byly na jejich povrchu patrné tenké nášlapové vrstvičky. Ke stavbě patřily čtyři sloupové jamky (s. j. 1627, 1686, 1687, 1697), příslušnost dalších šesti nebyla zcela jistá, mohly souviset se Stavbou 4 nebo mladšími aktivitami (s. j. 1688, 1691, 1695, 1696, 1698, 1702). Průřezy příslušných konstrukčních prvků se nepodařilo rekonstruovat. Některé z nich mohly být zapojeny do konstrukce obvodových stěn, její přesné technologické řešení však zůstalo neznámé. Zahloubení jamek z rozličných úrovní a počet podlahových úprav napovídá, že stavba byla opravována, popřípadě měla více stavebních fází, možná je také varianta, že popsaná archeologická situace představuje reliktů více po sobě následujících objektů. Souvrství bylo překryto vrstvou, kterou lze označit za finální destrukci a která prokazuje, že stavba nezanikla požárem. Na základě rozsahu popsaného souvrství je možné uvažovat o obdélném půdorysu stavby s rozměry > 11,5 × > 6,5 m (obr. 10).

5 S. j. – stratigrafická jednotka – označení pro jednotlivé zkoumané aktivity, ze kterých sestává archeologické naleziště. Aktivity, které spolu souvisejí a často vytvářejí vyšší celek, sdružujeme do svazků stratigrafických jednotek (zkratka s. s. j.).

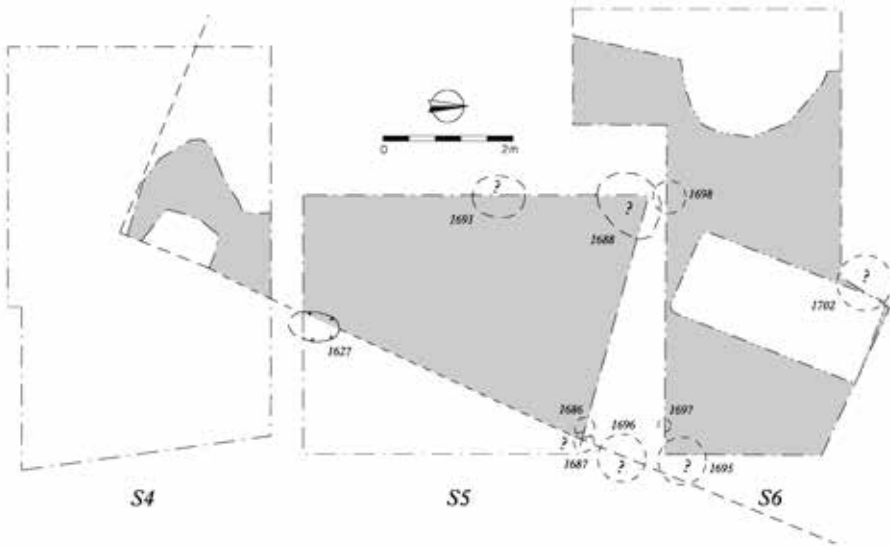

Obr. 8. Názorná ukázka stratigrafické superpozice reliktní jednotlivých staveb na jižním profilu sondy S5. 2174, 2251, 2268, 2269, 2278 – podlahové vrstvy; 2155, 2159 – požárové planýrky; 2202 a 2304 – náplavy; 2283, 2286? – odpadní vrstvy; 1616 + 2315 – sloupová jámka.

Abb. 8. Anschauliches Beispiel der stratigraphischen Superposition der Relikte der einzelnen Bauten im Südprofil von Sondierungsschnitt S5. 2174, 2251, 2268, 2269, 2278 – Fußbodenschichten; 2155, 2159 – Brandplanierschichten; 2202 und 2304 – Schwemmschichten; 2283, 2286? – Abfallschichten; 1616 + 2315 – Pfahlgrube.

Obr. 9. Stavba 1. Šedě vyznačeny dokumentované relikty půdorysu, světle šedou barvou hypotetický rozsah.
Abb. 9. Bau 1. Graue Kennzeichnung – dokumentierte Grundrissrelikte, Hellgrau – hypothetischer Umfang.

Obr. 10. Stavba 2. Šedě vyznačeny dokumentované reliktů půdorysu.
Abb. 10. Bau 2. Graue Kennzeichnung – dokumentierte Grundrissrelikte.

Stavba 3

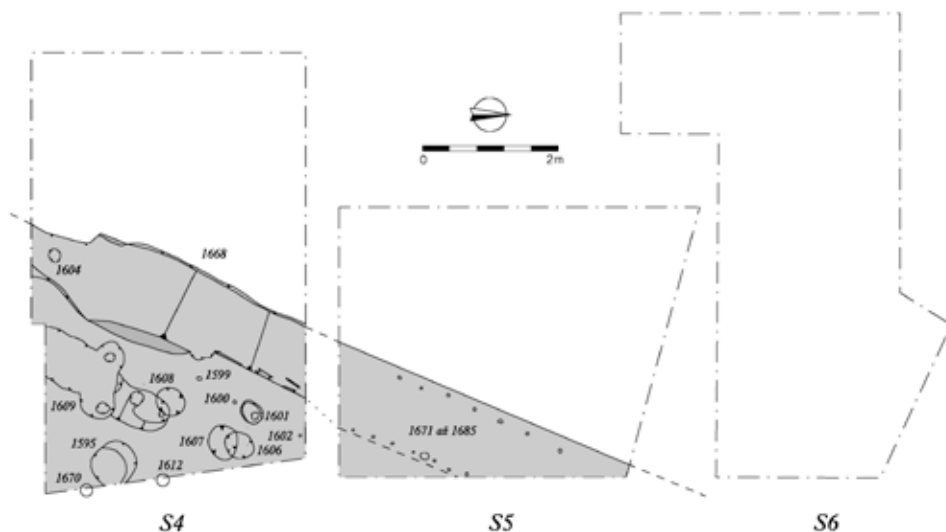
Stavba byla identifikována na základě podlahové úrovně, která se vytvořila na povrchu vrstvy s. j. 2169 = 2174, jejíž materiálové složení poukazyvalo na její původ v destrukci dřevohliněné stavby. Hypoteticky by mohlo jít o planýrku Stavby 1, případně některé ze starších fází Stavby 2. Do vrstvy byl zahlouben (případně byl společně s jejím návozem vymodelován?) 1 m široký a 0,1 m hluboký žlab s. j. 1668, který na severozápadní straně stavbu vymezoval. Při jeho stěnách byly v sondě S4 registrovány zbytky shořelých dřev. V sondě S5 nebyl žlab tak dobře znatelný, v jeho průběhu zde však byly při jeho stěnách objeveny dvě řady drobných kúlových jamek (s. j. 1671–1685). Ty se naopak nepodařilo zaregistrovat v sondě S4, kde byla dokumentována jen větší kúlová jamka s. j. 1604 uprostřed žlabu. Tato rozdílnost situace v jednotlivých sondách je ovšem spíše výsledkem nepříznivých podmínek archeologického výzkumu. Východně od popsaného žlabu, v interiéru stavby bylo do podlahové vrstvy zahloubeno sedm sloupových jamek (s. j. 1595, 1601, 1606, 1607, 1608, 1612, 1670), tři drobné kúlové jamky (s. j. 1599, 1600, 1602) a výkop s. j. 1609, interpretovatelný jako „žlab“ pro usazení sloupů. Vzhledem k tomu, že se některé výkopy porušovaly (s. j. 1608 a 1609, s. j. 1606 a 1607), lze uvažovat o opravě konstrukce či její dílčí změně. Popsaná situace byla překryta tenkou požárovou vrstvičkou uhlíkatého prachu (s. j. 2173), na níž byla uložena vrstva tvořená především zlomky vypálené maznice (s. j. 2155), které prokazují že stavba zanikla požárem. Pro vyřešení otázky způsobu konstrukce obvodových stěn stavby je zásadní interpretace žlabu s. j. 1668. Hypoteticky by mohla být terénní situace „přečtena“ tak, že žlab představoval samostatný objekt, snad spojený s nějakým výrobním procesem či jinou funkcí. Pravděpodobnější se jeví varianta, že sloužil k založení stěn stavby. Otázkou je přesný technologický postup jejich konstrukce. Pro směřování těchto úvah je důležitá skutečnost, že dno žlabu bylo také pokryto požárovou vrstvičkou a vyplňovala ho vrstva vypálené maznice. Je ovšem nutné mít na paměti možnost změny původní situace v důsledku procesů během předpokládaného planýrování stavby. Přesný půdorys stavby zůstal neznámý, rozměry přesahovaly 9,5 a 2 m (obr. 11).

Stavba 4

Stavba byla identifikována na základě výkopu (s. j. 1700), který byl zahlouben 0,2 až 0,3 m do planýrky Stavby 2. Podlahová úroveň byla tvořena uloženinou (s. j. 1359 = 2158 = 2268 = 2323 = 2348), která dle materiálového složení pocházela zřejmě z destrukce dřevohliněné stavby. Zcela jednoznačně se během výzkumu nepodařilo vyřešit otázku, zda šlo o část planýrky Stavby 2, nebo o vrstvu nově nanesenou na dno výkopu s. j. 1700. Při takřka stejném charakteru by byl zářezující důvod jejího uložení. Mohla by představovat novou (v pořadí druhou) úpravu podlahy. K první by nám ovšem chyběly jednoznačné doklady konstrukčních prvků (teoreticky pouze sloupové jámy s. j. 1688 a 1691). Všechny ostatní, osm sloupových jamek a jam (s. j. 1586, 1616, 1623–1626, 1692, 1693) a čtyři drobné kúlové jamky (s. j. 1587, 1598, 1707, 1708), byly zahloubeny do povrchu jmenované vrstvy. Z pohledu těchto skutečností se jeví pravděpodobnější varianta, že podlaha se utvořila na sníženém povrchu planýrky Stavby 2. Velká část sloupových jamek se nacházela při dokumentovaných segmentech stěn severovýchodního nároží výkopu s. j. 1700 a příslušné prvky se zřejmě podílely na konstrukci stěn stavby, jejíž přesné technologické řešení však zůstalo neznámé. Průřezy konstrukčních prvků se nepodařilo rekonstruovat. Půdorys je možné rekonstruovat jako obdélný s rozměry $> 9,5 \times > 6$ m při orientaci JZ–SV. V severozápadním rohu lze předpokládat „výčnělek“ o rozměrech $> 4,5 \times > 2,5$ m. Výplň výkopu s. j. 1700 tvořily zlomky vypálené mazanice a uhlíkatý prach (s. j. 2159), dokládající, že stavba zanikla požárem (obr. 12).

Stavba 5

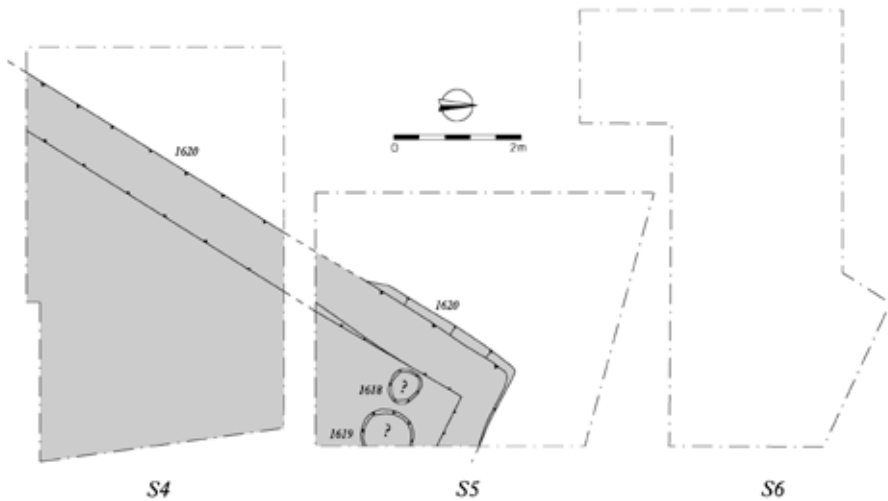
Stavba byla identifikována na základě vrstvy, která tvořila podlahovou úpravu (s. j. 2154 = 2251). Její materiálové složení nevylučovalo původ v destrukci dřevohliněné stavby. Vymezena byla 0,8 m širokým a 0,2 až 0,4 m hlubokým žlabem (s. j. 1594 = 1620). Je možné, že jeho vnitřní stěna vznikla nanesením podlahové úpravy. Zřejmě souvisel se založením obvodových stěn stavby, v sondě S5 vytvářel její severozápadní nároží. Konstrukce stěn byla pravděpodobně dřevěná. Charakter výplně žlabu (s. j. 2157 = 2244) naznačoval, že by mohlo jít o negativ zdíva podezdívky, není však vyloučena ani varianta, že výplň je původní a její hrubé komponenty (kameny, zlomky stavební keramiky) plnily roli izolace horizontálně položených dřevěných

Obr. 11. Stavba 3. Šedě vyznačeny dokumentované reliktu půdorysu.
Abb. 11. Bau 3. Graue Kennzeichnung – dokumentierte Grundrissrelikte.

Obr. 12. Stavba 4. Šedě vyznačeny dokumentované reliktů půdorysu.
 Abb. 12. Bau 4. Graue Kennzeichnung – dokumentierte Grundrissrelikte.

Obr. 13. Stavba 5. Šedě vyznačeny dokumentované reliktů půdorysu.
 Abb. 13. Bau 5. Graue Kennzeichnung – dokumentierte Grundrissrelikte.

konstrukčních prvků. V rohu stavby byly do podlahové úpravy zahloubeny dvě sloupové jámy (s. j. 1618, 1619 = 1690), jejichž příslušnost ke stavbě ovšem není zcela jistá. Půdorys stavby lze rekonstruovat jako obdélný s rozměry $> 9 \times > 1,5$ m při orientaci JZ–SV (obr. 13).

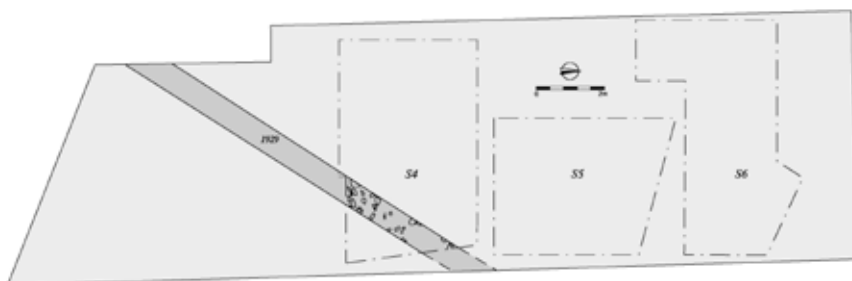
Stavba 6

Stavba byla identifikována na základě vrstvy, která tvořila podlahovou úpravu (s. j. 1349). Její materiálové složení poukazovalo na její původ v destrukci dřevohliněné stavby. Do prostoru byla uložena velmi pravděpodobně účelově, aby překryla nevyhovující podkladový materiál v podobě požárové destrukce Stavby 4. Ke stavbě náležela drobná křivá jamka s. j. 1584.

Následující vrstvu s. j. 1354 je možné považovat za planýrku stavby. Ta neprojevovala stopy požáru, byla ovšem dokumentována pouze v nepatrném segmentu. Více informací nebylo o stavbě získáno, protože její relikty byly zkoumány jen v rámci nevelké zjišťovací sondy S2 (1,4 × 0,8 m).

Stavba 7

Ke stavbě bylo přiřazeno základové zdivo s. j. 1929, dokumentované v sondě S4 a v prostoru jižně od ní. Mělo šířku 0,7 m a zachycen byl úsek o délce 11 m s orientací JZ–SV. Konstrukce sestávala z kamenů pojených maltou. V sondě S4 bylo zdivo jednou ze stratigraficky nejmladších situací, jeho charakter byl však ještě středověký. Případné podlahové úrovně stavby byly odtěženy mechanizací před započítím exkavace, nebylo proto možné určit prostor interiéru. Teoreticky mohlo zdivo náležet východní stěně Stavby 6. Zcela vyloučená není ani varianta, že zdivo nesouviselo s žádnou stavbou, ale představovalo například ohradní zeď (obr. 14).

Obr. 14. Rozsah relikvů středověké zástavby v trase kolektoru při sondách S4–S6 (světle šedou barvou). Tmavě šedou barvou vyznačeno zdivo Stavby 7.

Abb. 14. Umfang der Relikte der mittelalterlichen Bebauung in der Kollektortrassen an den Sondierungsschnitten S4–S6 (hellgrau). Dunkelgrau gekennzeichnet wurde das Mauerwerk von Bau 7.

Nejstarším projevem zástavby v sondách S4–S6 byly relikty Stavby 1. Následovala Stavba 2 a 3, jejichž zkoumané segmenty se půdorysně respektovaly a byly v těsné návaznosti. Jejich stratigrafický vztah se nepodařilo jednoznačně vyřešit, je však pravděpodobné, že Stavba 3 byla vybudována až po zániku Stavby 2. Nástupcem se stala Stavba 4, po jejímž požáru vznikly Stavby 5 a 6. Jejich vzájemná stratigrafická pozice zůstala neznámá. Jako nejmladší byla vyčleněna Stavba 7, u níž není vyloučeno, že je totožná se Stavbou 6. Na základě vyhodnocení terénní situace je možné uvažovat o tom, že existence jmenovaných objektů na sebe bezprostředně navazovaly. K jisté časové prodlevě snad došlo jen po zániku Stavby 1, neznáme samozřejmě časový odstup nejmladší Stavby 7.

K následnému vývoji lokality již nebyly získány tak detailní informace, protože mladší souvrství neprošlo exkavací, jeho horní úroveň byla navíc zničena výkopem pro založení vozovky. Jen na základě poznatků z nevelkého výkopu zjišťovací sondy S2 se lze domnívat, že po zániku Stavby 6 mohlo dojít ke změně v dispozičním schématu zástavby a prostor sond S4–S6 se stal minimálně zčásti nezastavěným místem. Planýrka stavby zde totiž byla narušena a překryta vrstvou jednoduchého štěrkového dláždění, následovaly uloženy spíše odpadního charakteru. Je možné, že prostorové uspořádání se ustálilo s vybudováním Stavby 7, která byla půdorysně posunuta východním směrem.

Období, během něhož byl prostor sond S4–S6 postupně zastavěn Stavbami 1 až 6, můžeme klást do rozmezí 13. až první poloviny 14. století. K absolutnímu vymezení časového rámce stanovené relativní chronologie posloužil však výhradně běžný archeologický mobiliář, především zlomky keramických nádob, odebrané z jednotlivých uloženin. Získané soubory byly navíc spíše nevýrazné a často málo početné (k problematice brněnské keramiky tohoto období Procházka–Peška 2007). I při maximálním rozmezí 150 let představuje stratigrafická následnost nejméně

pěti staveb poměrně intenzivní stavební vývoj a častou obměnu zástavby. Toto konstatování podporuje i skutečnost, že u většiny staveb byla zaznamenána přinejmenším oprava konstrukce či její dílčí změna. Navíc v případě Stavby 2, u níž bylo doloženo minimálně dvojnásobné zvýšení podlahové úrovně, nemuselo jít pouze o novou úpravu podlah, ale o výstavbu dalších budov.

Stavby 3 a 4 zanikly v důsledku požáru, příčiny ukončení existence ostatních staveb neznáme. Nabízí se úvaha o krátké životnosti jejich konstrukce, důvody k nové výstavbě ovšem mohly být jiné, například zvětšení či zásadní přeměna dispozice budovy, nebo změna její funkce, pro kterou se stávající konstrukce stala nevyhovující. Na základě dokumentovaných indicií je možné konstatovat, že Stavba 2 byla rozsáhlejší než Stavba 1, vůči níž byla rovněž prostorově posunuta. Prostorový posun byl zaznamenán také při následnictví Staveb 2 a 3 a Staveb 3 a 4.

Přesné konstrukční řešení objektů neznáme, ostatně se nepodařilo stanovit ani jejich rozsah a dispozici. Nosná konstrukce byla pravděpodobně tvořena dřevěnými prvky. Z těchto úvah je samozřejmě vypuštěna Stavba 7, ke které bylo přiřazeno základové zdivo zděné na maltu. S většinou staveb bylo možné spojit několik výkopů pro usazení svislých konstrukčních prvků, výjimkou mohla být jen Stavba 5, u Stavby 6 se nepodařilo tuto skutečnost ověřit. Kromě jamek po drobnějších kůlech byly jámy u všech objektů vyhloubeny pro osazení prvků s plochým koncem – sloupů. Z velké části se vyskytovaly v prostoru interiéru, podíl na konstrukci obvodových stěn jim podle dokumentované situace může být jasně příznán pouze v případě Stavby 4 a možná Stavby 2. Na základě zkoumaných segmentů ho lze vyloučit u Stavby 5 a zřejmě také u Stavby 1. Zcela specifické konstrukční řešení mohlo být zvoleno v případě Stavby 3. Zásadní pro řešení jeho podoby bude studium známých postupů tradičního stavitelství hliněných a dřevohlinitých staveb a srovnání s výsledky dalších archeologických výzkumů. V brněnském prostoru se zatím nabízí několik podobných situací (Biskupská 7 – Borský a kol. 2016, 217, dosud nezpracovaný výzkum z Veselé ulice – akce č. A6/2015 a probíhající akce na ulici Trnité – akce č. A59/2018). Svými parametry jsou v detailu poněkud odlišné, zdá se ovšem, že v obecném měřítku je určitě rysy spojují. Pro objektivní posouzení bude nutné shromáždit více příkladů. K tomu může přispět vedle budoucích výzkumů také pečlivá revize poznatků některých starších akcí. Doplnkovým stavebním materiálem byla zřejmě u všech staveb hlína zpracovaná do formy mazanického těsta. Její podíl na hmotě konstrukce a přesný účel nelze stanovit. Neznáme totiž celkový objem příslušné planýrky, při nepříznivých podmínkách výzkumu se nepodařilo věnovat pozornost případným informacím „otříděným“ ve zlomcích vypálené mazanice.

K funkci staveb neposkytl výzkum takřka žádné výraznější poznatky. Úvahy v tomto směru mohou být zkrácené, protože neznáme celkový rozsah staveb a jejich dispozici. Nepodařilo se zachytit žádné doklady vybavení objektů (např. topných či výrobních zařízení), rovněž výpověď získaného mobiliáře byla v tomto směru nulová. Při nepříznivých podmínkách výzkumu nebyly odebrány vzorky případných ekofaktů, jejichž určení by mohlo k objasnění účelu staveb přispět.

Jistou indicií může být objekt s. s. j. 006, jehož segment byl dokumentován při východní hranici sondy S6. Velice pravděpodobně představoval část zahloubeného otopného zařízení sloužícího k sušení sladu (tzv. hvozdové pece – podrobně publikováno ve stati Zůbek v tisku). Nelze ho ovšem s jistotou vztáhnout k žádné z jmenovaných staveb. Stratigraficky byl mladší než planýrka Stavby 2. Hypoteticky by mohl být za jistých okolností spojen se Stavbou 4 nebo 6, popřípadě náležel k mladším situacím. Interpretovat všechny popsání objekty jako sladovny či jejich součástí by vyžadovalo předpoklad poměrně dlouhé kontinuity v účelovém užívání prostoru. Je otázkou, zda není pravděpodobnější spatřovat v rozdílnosti konstrukčního řešení a jistém prostorovém posunu jednotlivých objektů možnou změnu jejich funkce.

5 Shrnutí náleзовé situace

Archeologické výzkumy jasně prokázaly, že jihovýchodní partie území první předměstské čtvrti byla obydlena ještě před založením města Brna. Silně zastoupen je náleзовý horizont 11.–12. století. Kontinuita osídlení mezi raným a vrcholným středověkem je sice doložena jen

běžným archeologickým materiálem, není však nutné pochybovat o tom, že předměstí zde do své struktury zahrnuje starší sídelní útvar. Jeho přesný rozsah a charakter neznáme. Zkoumány byly pouze dílčí segmenty vrstev a nepočtené kùlové a sloupové jamky. Jižní hranice výskytu sídlištních situací se nacházela v nedalekém severním sousedství zkoumaných sond S4–S6, v jihovýchodní části procházela západní třetinou parcely domu Přízova 4–6 / Spálená 1–3. Centrum osídlení můžeme předpokládat v místech kolem křižovatky ulic Dornych a Mlýnské. Lze opět litovat, že výzkum z roku 1997 na parcele bývalého hotelu Metropol se nedočkal zpracování. Ač jde o území v blízkosti vodních toků, mohlo být díky jistému převýšení uchráněno alespoň před běžným záplavovým rozlivem. Rozhodně skýtalo dostatečně atraktivní podmínky k osídlení, poněvadž lokalitu využili také lidé v éře 7.–10. století, a není vyloučeno, že zde působilo slovanské obyvatelstvo už v časných fázích jejich osídlovacího procesu našich zemí (zatím nalezeny pouze ojedinělé zlomky keramiky pražského typu – za jejich určení děkují kolegyni Mgr. Daně Zapletalové; k vyhodnocení vybraných keramických souborů z období 7.–12. století viz Zubalík 2015). O výhodách lokality svědčí rovněž přítomné doklady pravěkého osídlení. Archeologickými výzkumy se podařilo identifikovat osídlení již v období eneolitu, silně jsou zastoupeny především nálezy z období pozdní doby bronzové a starší doby železné. Poměrně výraznou stopu zanechalo keltské obyvatelstvo (Sedláčková 2007, 33–40).

Situace ze 13. století překryly na zkoumaných plochách sídlištní terény předchozího období. Hranice osídlení v prostoru parcely domu Přízova 4–6 / Spálená 1–3 zůstala stejná, jižní se ovšem posunula dále k jihu. Výzkum sond S4–S6 dokumentoval zástavbu v místech, která nebyla v předchozích obdobích k těmto účelům využívána. Pravděpodobně šlo o záplavovou zónu se zamokřeným terénem, není ani vyloučena možnost, že po jistou dobu byl prostor součástí koryta vodoteče. S nástupem vrcholného středověku snad nastala jistá změna přírodních poměrů, která umožnila vybudování zástavby i v dříve nevhodných podmínkách. Je otázkou, zda k ní vedlo odklonění průběhu toku vedlejšího ramene Svratky (Svrateckého náhonu), ke kterému mohlo dojít buď přírodním procesem, nebo záměrnou regulací za účelem jeho využití jakožto náhonu. Není vyloučeno, že průběh zůstal víceméně stejný, ale vodní režim se stabilizoval na únosnou úroveň umožňující založit zde nové osídlení. Neméně důležitým faktorem mohl ovšem být samotný záměr osídlenců i přes nepříliš vhodné podmínky posunout zástavbu, především tu související s „vodními provozy“, co nejbližší k důležitému zdroji své obživy.

Problematika Svrateckého náhonu se stále nedočkala komplexního zpracování. Je zřejmé nepochybné, že původně šlo o vedlejší rameno řeky Svratky. Otázkou stále zůstává přesné časové zařazení jeho přeměny na náhon a také jeho následný vývoj během historických období (detailní průběh, charakter úprav, možné další regulace apod.). Výzkumy při výstavbě kolektoru prokázaly, že v celém prostoru kolem ulice Úzké je podloží tvořeno souvrstvím sedimentů, které představují nánosy říčního koryta, jehož definitivní ustálení průběhu představoval Svratecký náhon. Severní hranice rozsahu tohoto souvrství byla registrována v těsném severním sousedství sond S4–S6, segment protilehlé hranice se podařilo zachytit nedaleko od ulice Trnité přibližně 40 m jižně od osy Úzké ulice (Holub a kol. 2005a, 134). K osvětlení problematiky Svrateckého náhonu v této oblasti mohou výrazně přispět informace získané během záchranného archeologického výzkumu, který od roku 2016 probíhá v areálu bývalé továrny Vlněna.

Archeologický dohled ověřil, že terénní situace obdobného projevu jako v sondách S4–S6 se vyskytovaly v úseku, který kolektor protnul v délce 23 m, přičemž sondy zkoumaly jeho severní partii. Plocha se nachází v blízkosti novodobého regulovaného koryta Svrateckého náhonu. Jižní hranice dokonce probíhala paralelně s jeho osou. Není vyloučeno, že k němu mohla být původně vysunuta ještě blíže a stávající hranice vznikla až v důsledku narušení výkopem základů jižního křídla budovy, která stála na samé hraně náhonu (od přečíslování domů v roce 1867 nesla orientační číslo 13). Sondy S4–S6 byly vytyčeny na jejím nádvoří. Situace při těžbě terénu mechanizací nebyla dobře zřetelná, nepodařilo se ani přesnějším způsobem identifikovat vlastní koryto náhonu.⁶ Bylo však zřejmé, že křížilo trasu kolektoru v úseku mezi plochou se

6 Dílčím způsobem ho dokumentovaly pouze profily P20 a P22 – akce č. A6/2002.

zachovanými relikty středověké zástavby a sondou S3, která se nacházela v těsném sousedství jižního břehu.

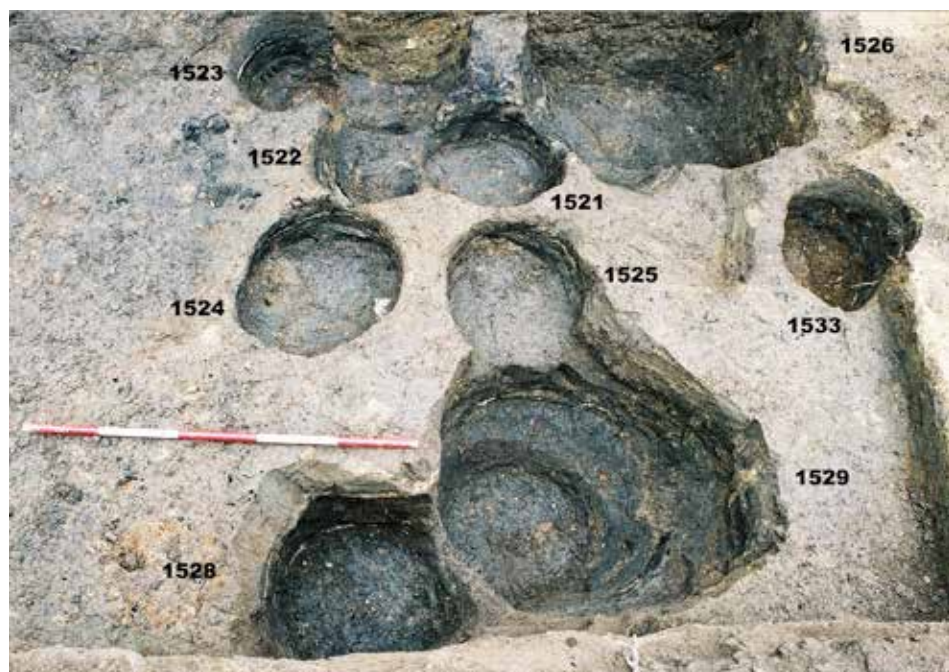
Nejstarší antropogenní situací v prostoru sondy S3 (5,5 × 3 m) byla komunikační štěrková vrstvička, která ležela na povrchu náplavového souvrství. S ní byl pravděpodobně současný palisádový plot, který probíhal podél severní hranice sondy, souběžně s břehem Svrateckého náhonu. Tvořily ho prvky formátu tyčoviny (dokumentováno 5 kusů s průměry od 5 do 12 cm). Zajímavou skutečností bylo, že v bezprostředním jižním předpolí palisády byly ve jmenované štěrkové vrstvičce nalezeny dva železné hroty šípů. Přesné datování této situace nebylo zcela jasné, byla však překryta souvrstvím uloženin odpadního charakteru, z nichž byl získán keramický materiál 13. století. Existence palisádového plotu shodné konstrukce byla zaregistrována také v prostoru severně od sond S4–S6. Dokumentovány ovšem byly jen dva dílčí fragmenty na profilech. Situace na nich svědčila spíše pro starší datování, minimálně do 12. století. Přesná funkce palisád zůstala neobjasněna. Lze odhadovat, že vymezovaly jisté areály a svou konstrukcí je mohly zároveň alespoň částečně chránit před rozlivem záplavové vody.

Další nárůst terénu ve 13. a 14. století nebyl v sondě S3 sledován, protože jeho úroveň zničily mladší výkopy. Šlo o pět jam ve vzájemné superpozici, kterou lze rozdělit do třech následných úrovní. Podle odebraného keramického materiálu náležela nejstarší jáma do období 14.–15. století, následující do 15.–16. století a poslední tři do období 16.–17. století. Dvě jámy z nejmladšího horizontu měly pravidelný obdélný nebo čtvercový půdorys (> 1,8 × > 1,6 m a > 1,4 × > 0,8 m, dokumentovaná hloubka 0,8 m) a na jejich svislých stěnách a plochém dně byl přítomen jemný vápenný povlak. Můžeme je interpretovat jako jámy, do kterých byly ukládány surové kůže a zalívány tzv. vápenným mlékem za účelem uvolnění chlupu. S provozem koželužské výroby mohla snad souviset i třetí z jam, která měla kruhový půdorys o průměru nejméně 2,4 m, dokumentovanou hloubku 1,3 m, šikmé stěny a ploché dno. Přesnou funkci starších jam se nepodařilo určit.

Stejně projevy zástavby, jaké byly zkoumány v sondách S4–S6, se nevyskytly v žádném dalším úseku kolektoru. Bylo tomu tak i u výzkumu na nádvoří domu Přízova 4–6 / Spálená 1–3, kde ovšem byla většinová část příslušného terénu zničena již v minulosti. Některé uložení na ploše výzkumu A174/2001 mohly představovat relikty podlahových úprav a planýrek dřevohlinitých staveb, většinou podíl nárůstu terénu zde však tvořily uložení odpadního charakteru. Na existenci staveb poukázal poměrně četný výskyt sloupových a kůlových jamek (obr. 15). Pravděpodobně ale šlo po většinu času o volnou plochu dvorní části parcely. Potvrzovala by to i přítomnost studny a odpadní jímky (s. s. j. 060 a 063). Výplň první z nich poskytla keramický materiál 14.–15. století, druhá z první poloviny 17. století. Z jímky byly vyzvednuty nálezy opracovaných kostí, které by mohly pocházet z kosářské výroby, stopy opracování však nebyly takového charakteru, aby jednoznačně prokazovaly přítomnost specializovaného řemeslníka. Produkty z kostí mohou být do jisté úrovně záležitostí podomácké výroby.

Výrazné koncentrace sloupových a kůlových jamek byly přítomny rovněž v západní části zkoumané plochy domu Přízova 4–6 / Spálená 1–3. Zástavbu zde dokládá také objekt s. s. j. 001, který lze identifikovat jako reliktní hvozdové pece (podrobně publikováno ve stati Zůbek v tisku), která musela být umístěna v interiéru sladovny. Její podlahová úroveň ovšem byla odtěžena v minulosti, pozůstatkem konstrukce jejich stěn či vnitřního členění a vybavení mohly být některé z četných sloupových jamek. Pec byla v jižní partii narušena jámou, na jejímž dně byla usazena velká dřevěná nádoba (průměr 1,2 m) sestavená z dílčích prvků obdobným způsobem, jako je konstruován sud. Dokumentované zahloubení činilo 0,9 m, zásypová uložení obsahovala zlomky keramických nádob z 15. století. Přesný účel objektu zůstal neznámý, může být spojován rovněž s nějakým výrobním procesem.

Všechny zkoumané relikty středověké zástavby v jihovýchodní části první předměstské čtvrti náležely dřevohlinité architektuře. Jednoznačné doklady konstrukcí zděných na maltu chyběly. Výjimku představuje Stavba 7 dokumentovaná v prostoru sond S4–S6. Její začlenění do středověku bylo ovšem provedeno pouze na základě posouzení charakteru zdíva. Jaká panovala situace v období raného novověku, zatím nevíme. Příslušné úrovni terénu nebyla při výzkumech věnována dostatečná pozornost. Na základě dílčích pozorování se zdálo, že zápis tohoto období

Obr. 15. Pohled od jihu na koncentraci sloupových jam na části plochy výzkumu A174/2001. Zdroj fotoarchiv Archaia Brno, z. ú. – foto č. 116-01-02.

Abb. 15. Blick von Süden auf eine Pfahlgrubenkonzentration in einem Teil der Fläche von Grabung A174/2001. Quelle Fotoarchiv Archaia Brno, z. ú. – Foto Nr. 116-01-02.

nebyl, především co se týče nárůstu terénu, tak výrazný jako v průběhu 13. a 14. století. Většina odhalených zděných konstrukcí byla spojována spíše s mladším obdobím. Platnost těchto závěrů bude muset být ověřena budoucími výzkumy, které by novověký horizont neměly opomenout. Na jeho počátku sice podstatné části osídlení první předměstské čtvrti zanikají, jiné (především jihovýchodní a východní partie) však přetrvávají a bude jistě zajímavé sledovat (samozřejmě společně s výpovědí archivních pramenů) jejich přerod a následný vývoj ovlivněný zajímavým a dynamickým dějinným průběhem této éry.

6 Závěr

Dosavadní archeologické výzkumy víceméně potvrzují základní rekonstrukci rozložení zástavby první předměstské čtvrti, která byla vyhotovena podle informací archivního materiálu (viz Vičar 1966; její upřesnění a korekce na základě poznatků starších výzkumů podal Procházka 2000, 87, 89, 90). Mnoho poznatků ovšem nepřinesly, jde spíše o dílčí body. Obdobný stav panuje také v řešení otázek podoby a charakteru vlastní zástavby. Nejvíce informací máme k dispozici pro jihovýchodní část předměstí v prostoru dnešní ulice Spálené a severního úseku ulice Dorných. Archeologické výzkumy zde jasně prokázaly přítomnost staršího osídlení, které předměstí zahrnuje do své struktury. Přesný rozsah ani charakter tohoto sídelního útvaru se zatím nepodařilo určit. Areál zástavby se od 13. století v těchto místech rozšířil do dříve neosídlených terénů, dokonce do bezprostřední blízkosti koryta Svrateckého náhonu. Dokumentované archeologické situace představují výsledek intenzivních sídlištních procesů, které můžeme přisoudit zástavbě, jež se vytvořila při východní linii severního úseku ulice Dorných a z jihu se přimykala ke Svrateckému náhonu. Podle výpovědi archivního materiálu ze 14. století zde měli

své dvorce a sladovny zámožní sladovnicki. Sladovnictví v této části předměstí bylo výrazným fenoménem, sladovnické provozy se zde koncentrovaly při Svrateckém náhonu kolem Sladovnického mostu (k brněnskému sladařství ve středověku a raném novověku – Flodrová–Holub–Jordánková 2016). Jejich zástavba se na severním břehu vázala na Malou ulici (*platea Parva*) a na jižním břehu na Velkou ulici (*platea Maior*), které představovaly dílčí úseky komunikace, jež před Křenovou ulicí odbočila z hlavní trasy cesty na Olomouc a přes zmíněný most směřovala k mlýnu a přilehlé osadě Dornych při soutoku Svrateckého náhonu a Ponávky. Existenci sladovnické výroby ověřily archeologické nálezy dvou objektů z období druhé poloviny 13. a první poloviny 14. století, které lze interpretovat jako hvozdové pece. Archeologické výzkumy rovněž potvrdily vrcholně středověké osídlení při jižním břehu Svrateckého náhonu. Pro období raného novověku zde zřejmě doložily fungování koželužského provozu, umístěného mezi korytem náhonu a cestou k mlýnu Dornych.

Popsaná situace představuje poměrně názornou ukázkou možností vzájemné spolupráce archeologického a historického bádání a jejího přínosu pro vytvoření obrazu historicko topografického vývoje zaniklého sídelního útvaru takového druhu, jakým byla první předměstská čtvrť v Brně. Výzkumy v její jihovýchodní části prokázaly, že zde archeologická pramenná základna skýtá pro tuto problematiku velký informační potenciál. V tomto ohledu můžeme litovat, že její dosavadní přínos byl silně omezen formou provedených archeologických akcí, popřípadě ničeni-
ním terénů stavebními počiny bez jejich jakéhokoliv provedení. Lze doufat, že se situace bude lepší a s pomocí přibývajících informací z nových, kvalitně vedených výzkumů se podaří napsat další kapitoly k historii tohoto území.⁷

Článek byl vytvořen v rámci projektu GAČR reg. č. 17-23836S „Proměna městského domu ve 13. století“.

Prameny a literatura

- BORSKÝ a kol., 2016: Borský, P.–Merta, D.–Peška, M.–Zůbek, A., Bývalý kanovnícký dům Biskupská 7 v Brně, Dějiny staveb 2016, 209–219.
- BRÁZDIL, R.–VALÁŠEK, H.–SOUKALOVÁ, E. a kol., 2010: Povodně v Brně. Historie povodní, jejich příčiny a dopady. Brno.
- FLODR, M., 1990: Právní kniha města Brna z poloviny 14. století I. Úvod a edice. Brno.
- 1992: Právní kniha města Brna z poloviny 14. století II. Komentář. Brno.
- 1993: Právní kniha města Brna z poloviny 14. století III. Rejstříky a přehledy. Brno.
- 2005: Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379). Brno.
- FLODROVÁ, M.–HOLUB, P.–JORDÁNKOVÁ, H., 2016: Brněnské pivovarnictví a sladařství ve středověku a raném novověku, Kvasný průmysl 62, č. 2, 28–34.
- FOLTÝN, D. a kol., 2005: Encyklopedie moravských a slezských klášterů. Praha.
- HOLUB a kol., 2002: Holub, P.–Kováčik, P.–Merta, D.–Peška, M.–Procházka, R.–Zapletalová, D.–Zůbek, A., Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2001, PV 43, 71–114.
- HOLUB a kol., 2004: Holub, P.–Kolařík, V.–Merta, D.–Peška, M.–Zapletalová, D.–Zůbek, A. 2004: Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2003, PV 45, 39–95.
- HOLUB a kol., 2005: Holub, P.–Kolařík, V.–Merta, D.–Peška, M.–Zapletalová, D.–Zůbek, A., Ke stavu poznání nezděné měšťanské architektury vrcholně středověkého Brna, Forum Urbes Medii Aevi 2, 44–101.
- HOLUB a kol., 2005a: Holub, P.–Kolařík, V.–Merta, D.–Peška, M.–Zapletalová, D.–Zůbek, A., Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2004, PV 46, 111–169.
- HOLUB a kol., 2009: Holub, P.–Kolařík, V.–Merta, D.–Peška, M.–Sedláčková, L.–Zapletalová, D.–Zůbek, A., Brno (okr. Brno-město), PV 50, 345–376.

⁷ Od roku 2016 probíhá záchranný archeologický výzkum při nové výstavbě v prostoru někdejšího areálu továrny Vlněna vymezeného ulicemi Dornych, Mlýnská a Přízova, který realizuje Ústav archeologické památkové péče v Brně ve spolupráci se společností Archaia Brno, z. ú. V závěru roku 2018 se rozběhl záchranný archeologický výzkum na Křenové ulici 22 – akce č. A67/2018 společnosti Archaia Brno, z. ú. V roce 2019 započal záchranný archeologický výzkum na volném prostranství vymezeném ulicemi Dornych, Mlýnská, Přízova a Spálená, jehož součástí je rovněž plocha výzkumu z roku 1997 při někdejší budově hotelu Metropol.

- HOLUB a kol., 2013: Holub, P.–Kolařík, V.–Merta, D.–Peška, M.– Zůbek, A., Bürgerliche Architektur des hochmittelalterlichen Brno/Brünn. In: Die Frühgeschichte Freibergs im überregionalen Vergleich. Städtische Frühgeschichte – Bergbau – früher Hausbau (Hoffmann, Y.–Richter, U., edd.), 457–471. Halle.
- JAN, L. (red.), 2013: Dějiny Brna 2. Středověké město. Brno.
- KREJČÍ, J., 1993: Geologické a fyzikogeografické poměry území města Brna, BMD 11, 127–220.
- KUČA, K., 2000: Brno. Vývoj města, předměstí a připojených vesnic. Praha – Brno.
- MENDL, B., 1935: Kniha počtů města Brna z let 1343–1365. Brno.
- MERIAN, M., 1650: Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae, das ist, Beschreibung und eigentliche Abbildung der Vornehmsten und bekandtesten Städte und Plätze in dem Königreich Boheim und einverleibten Ländern, Mähren und Schlesien“. Frankfurt. Použit exemplář uložený v Moravské zemské knihovně v Brně pod číslem ST3-0035.392.
- MERTA, D., 2001: Nejstarší měšťanská kamenná architektura v Brně, PRP 8, 41–58.
- MERTA, D.–PEŠKA, M., 2001: K počátkům zděné profánní architektury v Brně, Dějiny staveb 2001, 110–114.
- MERTA, D.–PEŠKA, M.–PROCHÁZKA, R., 2004: Měšťanský dům středověkého Brna. Informace o průběhu a výsledcích grantového projektu, Dějiny staveb 2004, 171–186.
- MÜLLER, P.–NOVÁK, Z. et al., 2000: Geologie Brna a okolí. Praha.
- PROCHÁZKA, R., 2000: Zrod středověkého města na příkladu Brna (k otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech), Mediaevalia archaeologica 2, 7–158.
- PROCHÁZKA, R.–KOLARÍK, V.–ZŮBEK, A., 2013: Předměstí. In: Dějiny Brna 2. Středověké město (Jan, L., red.), 568–600. Brno.
- PROCHÁZKA, R.–PEŠKA, M., 2007: Základní rysy vývoje brněnské keramiky ve 12.–13./14. století, PV 48, 143–299.
- PROCHÁZKA, R.–WIHODA, M.–ZAPLETALOVÁ, D., 2011: V raném středověku. In: Dějiny Brna 1. Od pravěku k ranému středověku (Procházka, R., red.), 447–560. Brno.
- PROCHÁZKA, R.–ZŮBEK, A., 2012: Výpověď archeologických pramenů o prostorovém vývoji jihovýchodní části Brna ve 12.–15. století na příkladu parcely někdejšího domu Josefská 7 – Was die archäologischen Quellen über die räumliche Entwicklung des nordöstlichen Teils von Brünn für die Zeit vom 12.–15. Jahrhundert am Beispiel der Parzelle des ehemaligen Hauses in der Josefská-Str. Nr. 7 aussagen, AH 37, 189–208.
- PŘICHYSTAL, A., 2011: Geologie brněnského prostoru. In: Dějiny Brna 1. Od pravěku k ranému středověku (Procházka, R., red.), 17–39. Brno.
- RELATIONE 1672: Relatione dell'assedio di Bruna e de la fortezza di Spilberg. Vienna 1672. Použitý exemplář je uložen v Moravské zemské knihovně v Brně pod signaturou ST2-0018.958.
- SEDLÁČKOVÁ, L., 2007: Stručný přehled pravěkého osídlení v oblasti Brno – Trnitá. Rukopis 2. seminární práce ÚAM FF MU, Brno.
- SEDLÁČKOVÁ, L.–ZŮBEK, A., 2008: Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu při stavbě „Novostavba bytového domu, ul. Přízova 4–6, Brno“. Nálezová zpráva č. 25/07, ulož. v archivu společnosti Archaia Brno, z. ú.
- SULITKOVÁ, L., 1998: Městské úřední knihy z Archivu města Brna 1343–1619. Katalog. Úvodní svazek. Brno.
- URBÁNKOVÁ, K.–WIHODOVÁ, V., 2008: Brněnské berní rejstříky z přelomu 14. a 15. století. Brno.
- VIČAR, O., 1966: Místopis Brna ve 14. století (Předměstí), BMD 8, 226–273.
- ZUBALÍK, J., 2015: Vyhodnocení souboru brněnské raně středověké keramiky z ulice Spálená (okr. Brno-město), Studia archaeologica Brunensia 20, č. 2, 109–135.
- ZŮBEK, A., 2002: Brno, ulice Spálená – kolektor. Nálezová zpráva o provedení archeologického výzkumu. Nálezová zpráva č. 1/02, ulož. v archivu společnosti Archaia Brno, z. ú.
- 2003: Nálezová zpráva o provedení archeologického výzkumu při stavbě „Kolektory a technické sítě pro I. etapu výstavby v Jižním centru, 3. stavba kolektor Opuštěná – Metropol“. Nálezová zpráva č. 47/03, ulož. v archivu společnosti Archaia Brno, z. ú.
- 2016: Vývoj historické zástavby parcely č. 1149/3 při Kopečné ulici v Brně – Die historische Entwicklung der Bebauung von Parzelle Nr. 1149/3 an der Brünnner Straße Kopečná, AH 41, 345–362.
- 2017: Vývoj historické zástavby parcely někdejšího domu č. 24 na Kopečné ulici v Brně – Die Entwicklung der historischen Bebauung auf der Parzelle des ehemaligen Hauses Nr. 24 in der Straße Kopečná in Brno, AH 42, 71–93.
- 2018: Archeologické projevy středověké a raně novověké nezděné zástavby na parcelách někdejších domů č. 6 a 8 na Vídeňské ulici v Brně – Archäologische Erscheinungsformen der mittelalterlichen und

frühneuezeitlichen mauerlosen Bebauung auf den Parzellen der ehemaligen Häuser Nr. 6 und 8 in der Videňská-Straße in Brunn, AH 43, 65–95.

– v tisku: Nálezy hvozdivých pecí z archeologických výzkumů v prostoru Sladovnické čtvrti v Brně, *Archeologia technica* 30.

Zusammenfassung

Archäologische Erscheinungsformen der mittelalterlichen und frühneuezeitlichen Bebauung des ersten Brüner Vorstadtviertels

Die bisherigen archäologischen Grabungen bestätigen mehr oder weniger die gemäß den Informationen von Archivmaterial erstellte Grundrekonstruktion der Bebauungsanordnung im ersten Vorstadtviertel. Viele Erkenntnisse haben sie freilich nicht gebracht, es handelt sich eher um einzelne Punkte. Ein ähnlicher Zustand herrscht auch in der Klärung der Fragen zum Aussehen und Charakter der Bebauung selbst. Über die meisten Informationen verfügen wir für den südöstlichen Teil der Vorstadt im Raum der heutigen Spálená-Str. und des nördlichen Abschnittes der Straße Dornych. Durch die archäologischen Grabungen wurde dort das Vorhandensein einer älteren Besiedelung nachgewiesen, die von der Vorstadt in ihre Struktur miteinbezogen wurde. Der genaue Umfang und auch der Charakter dieses Siedlungsgebildes konnten bislang noch nicht bestimmt werden. An diesen Stellen vergrößerte sich das Bebauungsareal seit dem 13. Jahrhundert und drang in früher unbesiedeltes Terrain vor, sogar bis in die direkte Nähe des Bettes des Schwarzawa Mühlgrabens. Die dokumentierten archäologischen Situationen stellen das Ergebnis intensiver Siedlungsprozesse dar, die der Bebauung zugeordnet werden können, die sich an der östlichen Linie des nördlichen Abschnittes der Straße Dornych herausbildete und sich von Süden her an den Schwarzawa Mühlgraben anschmiegte. Laut Aussage des Archivmaterials aus dem 14. Jahrhunderts hatten dort vermögende Mälzer ihre Höfe und Mälzereien.

Die Mälzerei war in diesem Teil der Vorstadt eine ausgeprägte Erscheinung, Mälzereibetriebe waren dort am Schwarzawa Mühlgraben um die Malzbrücke herum konzentriert. Die Existenz einer Malzproduktion wurde anhand der archäologischen Funde zweier Objekte aus der Zeit der zweiten Hälfte des 13. und der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts verifiziert, die als Öfen von Malzdarren interpretiert werden können. Die archäologischen Grabungen bestätigten auch eine hochmittelalterliche Besiedelung am Südufer des Schwarzawa Mühlgrabens. Für die frühe Neuzeit haben sie belegt, dass dort offenbar eine Gerberei betrieben wurde, die zwischen dem Bett des Mühlgrabens und dem zur Dornröbel-Mühle führenden Weg lag. Alle untersuchten Relikte der mittelalterlichen Bebauung gehörten bis auf eine Ausnahme zur Holz-Lehm-Architektur. Eindeutige Belege für mit Mörtel errichtete Steinbauten fehlten. Welche Situation in der frühen Neuzeit geherrscht hatte, wissen wir vorerst nicht. Die beschriebene Situation stellt ein relativ anschauliches Musterbeispiel für die Möglichkeiten einer Zusammenarbeit von archäologischer und historischer Forschung und ihren Beitrag dar, ein Bild der historisch-topographischen Entwicklung eines wüsten Siedlungsgebildes eines solchen Typs zu rekonstruieren, wie es das erste Vorstadtviertel in Brunn war. Die Grabungen in seinem südöstlichen Teil haben gezeigt, dass die archäologische Quellengrundlage dort ein großes Informationspotenzial für diese Problematik bildet.

Der vorliegende Beitrag wurde im Rahmen des Förderprojektes GAČR Reg.-Nr. 17-23836S „Der Wandel des Stadthauses im 13. Jahrhundert“ erstellt.

Mgr. Antonín **Zúbek**, Ph.D., Archaia Brno, z. ú., Bezručova 15, 602 00 Brno, Česká republika, azubek@archaiabrno.cz

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

